

На маргінесі творів Міхала Чайковського

*Роботу виконано на кафедрі іноземних мов
ВНУ ім. Лесі Українки*

Проаналізовано твори представника «української школи» польського романтизму Міхала Чайковського. Особливу увагу приділено образам і героям, що їх створив автор, а також їхньому зв'язку з біографією письменника.

Ключові слова: романтичний герой, козак, шляхта, єврей.

Цельк Наталія. На маргинесе произведений Михала Чайковского. Проанализированы произведения представителя «украинской школы» польского романтизма Михала Чайковского. Особое внимание уделено образам и героям, созданным автором, а также их связи с биографией писателя.

Ключевые слова: романтический герой, казак, шляхта, еврей.

Tcyolyk Nataliya. At the Margins of Michal Tchaikovsky Works. The works of the representative of «Ukrainian school» in Polish Romanticism Michal Tchaikovsky analysed in the article. Special attention is given to the characters of heroes and their connections with the biography of the writer.

Key words: romantic hero, Cossack, nobility, Jew.

Постановка наукової проблеми та її значення. Історіософія польських та українських романтиків характеризувалася тенденцією до ідеалізації давнини. Свої історичні переконання польські письменники «української школи» реконструювали на двох взаємопов'язаних площинах: власне творах і додаткових елементах – передмовах, примітках, післямовах, що становлять не менш важливу складову частину їхньої творчої спадщини. Такий своєрідний симбіоз був характерний і для чільних творців «української школи», як наприклад, С. Гошинського чи Ю.-Б. Залеського, і для менш відомих – Е. Галлі, Е. Ізопольського, О. Грози. На думку Д. Сосновської, така «книжка в книжці» мала не лише доповнювати знання читача, а й створювати ілюзію відповідності літературного задуму історичній правді [1, 165]. Цю другу площину доповнюють окремі розвідки письменників школи, що виражала своє зацікавлення козаком – М. Грабовського, М. Чайковського, Т. Падури. Аналізу творів одного з них – Міхала Чайковського – і присвячено наше дослідження.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У творах М. Чайковського простежується добре відома сьогодні соціотехніка літературного впливу на читача. Створення та представлення певного світу відбувалося задля прив'язання читача до його цінностей, є одним зі способів впливу на дійсність. Передмови, репліки, коментарі, які систематично додавав до своїх творів М. Чайковський, і є елементом такої стратегії переконання. Вони пояснюють читачеві значення твору, розтлумачують неоднозначні літературні ідеї, повертають з минулого те, що, на думку автора, є актуальним і сьогодні. У більшості його творів маємо справу з історичними фабулами. Власне переконливо-пояснювальна роль передмов М. Чайковського доводить, що його більше хвилювало наближення читача до певних ідей, аніж художній ефект твору. Передмови, написані у Парижі, не містять відверто антирелігійних ідей. Автор зосереджується лише на об'єктивному відтворенні реалій зображеного світу. У турецькому періоді незадоволення М. Чайковського концентрується на виразній відразі до католицизму. Твори М. Чайковського не оминула ерозія часу, і сьогодні вони відомі хіба що літературознавцям. Свідченням невітлених ідей для нас слугує життя письменника, тому важливим складником його спадщини є позасюжетні елементи – авторські коментарі – до певних літературних творів. Для читача передмова, постскрипtum, посвята, післямова могли виконувати роль путівника навіть тоді, коли автору описувані явища не були відомі з власного досвіду. Ця тема потребує подальшого

детального розгляду і певної популяризації. У нашій роботі вдалося звернути увагу на малозрозумілі та часто просто проігноровані читачем частини книг, спроби авторського звертання до нас.

Значення авторських коментарів до художніх текстів не можна недооцінити. Творчість М. Чайковського поєднує в собі дві письменницькі стратегії. Старопольську традицію небайдикуючого байдикування «nieróżniącego próżnowania», що вже відходила в минуле, та нову рису в літературі – використання художнього слова для досягнення іншої, не літературної мети. Література перетворювала автора в пророка, що вказував народіві історичні цілі та шляхи їх досягнення. М. Чайковський став радше продуктом своєї епохи, насамперед людиною чину, для якої літературна діяльність була антрактом, тимчасовою зміною форми політичної діяльності. М. Чайковський з повною відповідальністю міг би сказати про себе словами Міцкевича: «W słowach tylko chęć widzim, w działaniu potęgę, trudniej dzień dobrze przeżyć, niż napisać księgę» [2, 127].

Позасюжетні елементи у творах М. Чайковського мають різноманітну форму, залежно від тематичного спрямування твору. Спробуємо розглянути на конкретних прикладах, як цей принцип діє на практиці. У передмові до «Козацьких повістей», написаній у Скутарі 1862 р., М. Чайковський посилається на думку еміграційного історика та поета Кароля Сенкевича, котрий порівнював два типи лицарів в історії Польщі: козаків та хрестоносців. Від такого порівняння залишився тільки крок до думки, що Польща ще й досі існувала б, якби вони збереглися. Релігійна мотивація занастила її історичні шанси.

Аби ще більше переконати читача, М. Чайковський далі у своїй передмові будує своєрідну теорію, у якій, посилаючись на авторитет Міцкевича, показує свою творчість не як літературну фікцію, а як пісню, що зберегла історичну правду в найчистішому вигляді. Автор стверджує, що натхненно написаний твір містить більше правди, ніж наукові дослідження. Відкидає «лінзу і око», визнаючи лише «почуття та віру». «Dramat dwóch rycerstw [...] dziś odbija się większą prawdą w pieśniach i powieściach wyobraźni, jak w historiach pisanych na kopyto i za rozkazem niemieckim, moskiewskim i łańskim albo jezuitskim» [3, 10]. І читаємо далі: «Prawda raz wyrzucona z ciemnic, świeci jak słońce na jasnych obłokach nieba. I z pieśni, i z powieści przechodzi z pokoleń do pokoleń i wsercach ludzi niżej na różaniec prawdy paciorki wypadków po paciorkach – i duch prawdy się nie skrzywi, nie zaginie, wyssana rycerskość przechowa się po wiek wieków w prawdzie, w wierze, w nadziei, a jak Bóg da, i w czyn się przeobrazi» [4, 11].

Передмова до «Овручанина» – епопеї наполеонівської шляхти північної Волині – містить анекдот про одного овруцького шляхтича, зятятого католика, який поїхав до Риму вивчати ватиканські архіви, аби знайти в них докази, що саме католицизм став фундаментом величі Польщі. Знайшов, але всупереч своїм бажанням та поглядам, докази зовсім протилежного. «Katolicyzm oddał królów polskich pod zwierzchnictwo cesarzów niemieckich. – Katolicyzm zepchnął Polskę ze zwierzchnictwa nad Słowiańszczyzną, wyznającą dogmat Kościoła Wschodniego, Kościoła Tradycji. – Katolicyzm sprowadził Krzyżaków na Łęski Polski i Litwy. – Katolicyzm nie dał Stefanowi Batoremu zniwieczyć wzrastającej potęgi Moskwy. – Katolicyzm rozdzielił Polaków z Kozakami, spowodował kłęski i upadek obydwóch rodów jednego narodu. – Katolicyzm uzbroił Jana Sobieskiego na obronę największego wroga Polski, cesarza niemieckiego, przeciwko Muzułmanom, najlepszym sprzymierzeńcom Polski. – Katolicyzm chcąc tępić dysydentów w Polsce, jak hugonotów we Francji, sprowadził powód prawny do rozbiorów Polski. – Katolicyzm wydał bullę w 1832 przeciwko tym Polakom, którzy chcieli oswobodzić ojczyznę spod obcego jarzma» [5, 16–17]. Бідолаха навіть не міг радити, що взагалі знайшов документ, згідно з яким княгиня Ольга планувала перенести столицю з Києва до Овруча.

Передмова мала підготувати певний клімат, підходящий – на думку письменника – для сприйняття його твору. Її метою було ознайомити читача з фактологією, полегшити йому рух у представленому твором світі, тим самим поєднати художні реалії з позалітературною дійсністю. Саме так реалізовувався романтичний постулат відтворення місцевого колориту, а найважливіше – досягалася довіра читача. Якщо реалії твору

збігалися з позалітературною дійсністю (згаданою в передмові), то можна також довіряти іншим фактам та оцінкам, вписаним в архітектуру повісті. «Dorzucam to wszystko do dawnej gawędy o Owruczanach; niech idzie w świat polski» [6, 7].

У вже згаданій передмові до «Овручанина» М. Чайковський описує генезу козацтва. Його початки вбачає в давніх привілеях перших Ягеллонів, котрі шляхті без маєтків визначили для заселення землі навколо Чорнобиля. Однак не всі раділи такій нагоді, бо «Czernobyl, nie zaś Brusilow. – Czernobyl w naszych czasach oprócz smoły, dziegiu i dziedzictwa Chodkiewiczów nie miał nic powabnego. — A Brusilow swojemi wódkami, równał się a może i przewyższał Gdańsk — bo zacząwszy od Dziengielówki i Kalmusówki, a skończywszy na Ratafji i Goldwasserze, wszystko tam było i doskonale» [7, 13].

Окрім передмови, М. Чайковський вміщує до другого видання «Овручанина» ще два позасюжетні елементи – «domówienie» і «przypisek». У продовженні розповіді вказує на дійсне, правдиве тло, що стало основою літературного твору. «Tło tej powieści, i wszystkie czyny w niej zawarte, są prawdziwe, osoby niezmyślone. Pamięć moja jeszcze z kraju uniosła część tych rzeczy, a większą daleko część winienem opowiadaniu Feliksa Trzeciaka, Owruczanina, za czasów Napoleońskich Kapitana z pułku huzarów Tolińskiego, za czasów naszych powstańca z Łuckiego powiatu, a dziś pędzącego stare lata na wygnaniu. O nim to można powiedzieć że jest kroniką. żyjącą Owruckich ludzi, i Owruckiej ziemi. Jemu to składam braterskie podziękowanie za dobro jakie lał w me serce, mówiąc o Owruczu, o Owruczanach» [8, 215]. Там же автор говорить і про потребу написання цього твору. «Żytomierzanin pobratymiec Owruczanów, spokrewniony i spowinowacony z niemi, czułem za konieczną potrzebę dla mojego serca, napisać niniejsza, powieść o ludziach, których po większej części znałem, z których wielu żyje jeszcze tam, tam, na Owruckiej ziemi! na tej ziemi którą miłuję tak, że dałbym resztę mojego życia, żebym mógł pożyć na niej, choć jeden rok, ale tak, jak żyli nasi praojcowie Owruczanie, kiedy byli Strażnikami Czarnobyłskiej dzielnicy, puklerzem Polski».

Найцікавіше, що в постскрипті М. Чайковський, не пишучи коментарів, спонукає читача перечитати його попередні твори. «Żeby nie nudzić cierpliwości czytelnika, i nie być zmuszonym do ciągłego powtarzania: to prawdziwe, to się stało istotnie; przypisków wcale nie piszę. Wyrazów miejscowych nie używałem tylko takich jakie się znachodza, w innych moich powieściach; a że mam nadzieję że tę powieść będą, czytały osoby, które czytały moje poprzednie pisma, zatem nie mam potrzeby tłumaczyć znaczenia wyrazów które im są znane. Jeżeliby zaś kto tę tylko jedne, z moich powieści dostał do rąk, a ona, czyta! z dobrą wolą, niech raczy czytać poprzednie» [9, 218]. Мисливську лексику та звичаї автор не вважає за потрібне коментувати, адже «Myśliwy każdy je zrozumie, a że w naszym kraju, na szczęście więcej jest myśliwych jak niemyśliwych, zatem muszą wiedzieć że wilk zowie się basiosem; jego wycie trąbieniem; kły dzika szablami; żerowanie dzików buchtowaniem, i tak dalej. Dziarski to nasz język myśliwy, warto go używać. Dziarska to rzecz myślistwo, młodych ludzi sposób i hartuje na wojaków, a starym nie daje z pola zchodzić». Саме тому постскриптом складають лише перекладені на польську мову українські пісні.

*Po pid hajem, hajem zelenenkim,
Orala diwczynyna wołykom czernenkim;
Orala taj neumiła hukaty,
Naniala husareńka w skrypku hraty.
Hraje husar, hraje,
Taj browarni morhaje,
Oj ne na woły, ne na korowy,
Ale na bile tyczko, na czorne browy.*

Такими ж позасюжетними елементами користується М. Чайковський у другому виданні історичного роману «Гетьман України». З перших рядків читач довідується кому присвячено твір: «Dwom Karolom Różyckiemu i Sienkiewiczowi żyjącemu i zmarłemu przypisuję to nowe wydanie mojej powieści o Janie Wyhowskim, Hetmanie Ukrainy. – Przypisuję, nie zażądawszy wprzód ich przyzwolenia. – Zmarły mi go dać nie może,

a pozostała wdowa i trzech synowie, spodziewam się, nie wezmą mi za złe tej oznaki wysokiej czci, dla pamięci męża myśli i pióra Ukrainy; w ostatnich czasach Polski powstającej i cierpiącej na wygnaniu, że tak się wyrażę, jedyne go męża Stanu» [10, 4].

Про правдивість викладеної історії М. Чайковський пише в постскрипті. «Cala powieść o Janie Wyhowskim jest osnuta na tle jak najwierniej historycznym. Historycy piszący pod wpływem moskiewskim dzieje kozaczyzny, oskarżają Jana Wyhowskiego o zajście w brew wszystkim działaniom Bohdana Chmielnickiego, oddając Ukrainę pod opiekę Polski. Historycy pod wpływem Polskości piszący, robią zarzut, iż był przeciwnym obrządkowi łacińskiemu, szczególnie zaś Jezuitom, i to było główną przyczyną jego śmierci. W archiwach Owruckich znajduje się protokół śmierci Jana Wyhowskiego, i tam za główniejszy powód kładną wymówienie jego przy biesiadzie: prodam Bar i Rudu a zahraju Wyzuwitam w dudu. Stefan Czarniecki, ten znamienity bohater Polski, najzaciętszy wróg Kozaczyzny, był głównym sprawcą śmierci Hetmana Ukrainy; Muchawski był jego narzędziem. Nieszczęśliwy ten wypadek był najważniejszym powodem odstrzygnięcia Ukrainy od Polski» [11, 217].

Для читача передмова могла виконувати роль путівника навіть тоді, коли автору описувані явища не були відомі з власного досвіду. М. Чайковський у вступі до «Вернигори» характеризує єврейське населення містечка Салонік (навіть називає його єврейським). Тут домінують іспанські євреї, хоч є й район польських євреїв, який має назву «Поляки». Його мешканці перейшли на іслам і тепер служать в поліції, жандармерії, митниці, пригноблюючи своїх недавніх володарів. «Duch naszej szlachty ich owionął i już na wychodźstwie, zagranicą, jak nie znaleźli szlachty polskiej, nie chcieli zostać Żydami szlachtą. Lubię ich za to – jak lubię dziarskich Izraelitów służących w Kozakach Dragonach od początku organizacji – jak lubię Izraelitów polskich, wykonywających patriotyzm w czynie – a już jest nie tylko nadzieja, że oni spolszczą, ale pewność, że przeszli na Polaków» [12, 2]. Цей фрагмент указує, як М. Чайковський змінив свої погляди щодо ізраїльтян: від поблажливо-зневажливих до визнання їх справжніми солдатами, що прирівнюються до польської шляхти у справі служіння національній ідеї.

Ще одну рису авторських вступів можна визначити в передмові до «Кірджалі», написаній у 1862 р. в Стамбулі. М. Чайковський відверто признається, що, пишучи в 30-х роках у Парижі, знав Схід лише з баламутного (як зараз розуміє) сприйняття європейців чи росіян. Одні і другі – хоч з різних причин – показували балканську дійсність неправдиво. «Żałuje że był w obłądnie – i nie raz sobie mów: wołałbym był nie pisać tak, jakem pisał» [13, 8]. Автор розвінчує міфи про сербських повстанців, у яких звичайний розбій та грабунок подавалися як надзвичайна хоробрість, героїзм. «Wątkiem do epepei narodowej – siłą, sterem narodowości jest Szlachta – z rodu – z tradycji. Taka jaka jest w Polsce [...] takiej nie masz ani w Serbji, ani w Bułgarii [...] Demokracja, we wszystkich swoich odcieniach [...] nie może podnieść narodu. Arystokracja może go podnieść i postawić na nogi. Tylko jedna szlachta może utworzyć i przeobrazić w epepeję narodową ona tylko może wyrzec to słowo i postawić go w ciełe» [14, 12]. Думки передмови насичені зневірою у колишні ідеали. Коли М. Чайковський писав «Кірджалі», то взяв за основу тему, яку оспівав Байрон, опрацював Пушкін. Головний герой опинився в потрійному трагічному клубку обставин: прихильність паші, емоції слов'янського походження і кохання до Селіми, коханої доньки володаря.

Консерватизм немолодого вже М. Чайковського йшов у парі з ностальгією і роздумами, що справа, якій присвячено все життя – справа козаччини, безповоротно залишилася в минулому. У вступі до третього видання «Вернигори» автор зауважує, підсумовуючи зроблене: «W puściźnie po Matce, po Dziadku moim kądzieli – oddzidziżyłem myśl o kozaczyźnie. Rycerską hulaszczą Kozaków postawić na nogi Polskę. Braterskością Polaków spolszczyć Kozaków. Myśl ta marzeń dziecinnych, z wiekiem rosła na święte przykazanie kozacze do wykonania» [15, 5].

Повість «Боснія» була останнім твором письменника, що так і не був виданий. Його рукопис міститься в бібліотеці Варшавського університету. У початковій версії вступу автор указує на політичне призначення літератури і пише пером: «Adamowi Czaykowskiemu, Majorowi Kozaków Sławiańskich Cesarstwa Otomańskiego, Ojciec, który

służył sławiańskiej rzeczy lat czterdzieści z górą, ofiaruje tę swoją pracę synowi, który służyć będzie dalej tej świętej sprawie- Jeśli taka Boża wola. Autor, 31 maja 1871» [16, 3].

У звертанні до читачів у творі «Козаччина в Туреччині» автор розповідає про своєрідну землю між Європою і Сходом та її лицарський народ. Турецька козащина довго мовчала «teorie i słowa zostawiała innym» [17, 5], а тепер сама постає перед ідеями потреби і правди. М. Чайковський висловлює своє ставлення і до Польщі-вітчизни, яка, на жаль, знову втрачена: «...Polskę w Londynie trzeba zdobywać – Tam to chciano kartę Europy przerobić, ale z piątym już podziałem».

Не менш цікавими для читача є авторські посвяти-звертання, вміщені на початку деяких творів Чайковського. Так, друге видання «Козацьких повістей», що вийшло в 1863 р., розпочинається словами до Станіслава Дроздовського, котрий у пам'ятному 1831-му був поручником 13-го полку литовських уланів, а зараз є доктором медицини і хірургії в Оттоманській державі: «Kochany Panie Stanisławie! Tobie, najdawniejszemu i najwytrwalszemu, mojemu towarzyszowi prac na Wschodzie – śmiało powiedzieć mogę, jednemu z najlepszych moich przyjaciół – poświęcam te kilka ćwiartek, które piszę wtenczas kiedy już pisać przestałem i zawiesiłem do boku, na nowo szablę 1831 roku. – Dołącz je kiedyś do tych dawnych powieści kozackich, które stały się ciałem – i od dziewięciu lat, żyją w ludziach kozakach, z bronią i na koniach – do służby Sułtana, naszego Pana – gotowi jechać nad Dunaj i za Dunaj – i przypomnieć piosnkę: ichau kozak za Dunaj. Omnia trinum perfectum – było przysłowiem starej szlachty Polskiej – i do kielicha i do tańca, i do różańca i do wszystkiego. – Przeżyliśmy życiem kozaczem, wysnutem z Polski, lat trzy, i trzy razy trzy, lat dziewięć – może po tem perfectum – nastąpi jakaś doskonałość ostateczna – do zakończenia powieści pomysłu, i powieści życia. – I ty mój drogi Panie Stanisławie – przypasziesz szablę 1831 roku i pójdiesz z nami – z Kozakami. – Daj Boże».

Патріотичні почуття та козацька історія стали основною ідеєю третього видання «Вернигори», яке М. Чайковський присвячує своїм побратимам: «Zapłakaliśmy nad śmiercią księcia Adama Czartoryskiego. To był nasz naczelnik widomy – król naszych serc polskich i kozacych, a choć w ostatnich czasach jezuci mu w ucho nakładli przeciwko nam, przeciwko mnie, – jak w przeszłym wieku Janowi Kazimierzowi przeciwko Wyhowskiemu i kozactwu, – on jednak nas kochał, i nie mógł inaczej, bośmy go kochali szczerze i serdecznie. Szczęść Boże jego rodowi! Niech służy Polsce z wiarą i z prawdą! Szczęść mu, Boże, i oświecaj w szrankach służby polskiej! Cieszyliśmy się wieściami doleciałemi z kozaczyzny i ze wstąpienia na tron naszego sułtana, naszego pana». Зовсім інша ностальгія і почуття автора постають перед читачем на першій сторінці другого видання повісті «Анна». Це вже не бравий козак, а старий чоловік, що згадує найкращі роки свого життя, своє ліричне щастя.

Увагу читача у творі «Кошовата» привертають поетичні рядки епіграфів до кожного розділу. М. Чайковський використовує ці елементи для загострення уваги на ідеї розповіді, а не лише її сюжетних перипетіях. Наприклад, перший розділ розпочинається словами Падури:

*Ale nasz Kozak nie trus,
Schwatyw szablu, czobit wzuw,
Podywiwsia, skrutyw wus,
Siw na czajku, taj dmuchnuw.*

Розділи повісті не мають окремих назв, а лише нумерацію. Короткі авторські мотто стають своєрідними заголовками до кожної з частин твору: «Szczo czort zrobyt, tego czolowik ne odrobyt»; «Dumka twoja bula korolom staty»; «Oj! noczuje myj myleńki w stepu pry dolyni. Oj! przywiazan konyczeńka k czerwonej kałyni»; «Za tyżdeń Welykdeń»; «Było tobi znaty jak Sawu karaty».

Повість «Кошовата» доповнено розлогими авторськими коментарями і роз'ясненнями історичних моментів, повсякденного буття, козацьких звичаїв та ін. У своїх нотатках М. Чайковський висловлює подяку Роману Залуському за розповідь про події «nieszczęsnej» Коліївщини, яку назвали уманською різаниною, адже саме розказана історія стала основою літературного твору.

У книзі «Нові розповіді і гавенди» М. Чайковський подає коментарі до кожного з оповідань. Здебільшого розповідає про саму пригоду чи історію, що стала сюжетом твору. Взяті ці фабульні лінії з різноманітних джерел. Так, основою для «Сватання запорожця» стала народна приказка («byleby to nie było swatanie Zaporozca»), для «Могили» – народний переказ. Тут автор докладно описує свої погляди щодо значення в літературі народних переказів та пісень: «literatura polska podaniu i pieśni ludu winna swoją narodowość, im winna stanięcie w poczecie literatur Niemieckiej, Angielskiej»; звертає також увагу на становлення польської літератури: «Długi czas literatura polska, samą tylko formą zewnętrzną była oryginalną, duchowość była cudzoziemską».

За допомогою авторських додатків у читача складається цілісне враження про Україну, традиції, великі й малі населені пункти та ін. Звісно, особливе місце відведено козацтву. М. Чайковський описує найменші деталі козацького життя. У додатках до «Виправи на Царгород» не лише розповідає, що це таке курінь і скільки козаків до нього входило, а й подає тридцять вісім прізвищ отаманів.

Висновок. Історія слов'ян не пішла за сценарієм, який вимріяв та впроваджував у життя через політичну, військову та літературну діяльність М. Чайковський (Садик Паша). Назавжди зникли об'єднання козацтва і польського лицарства, шляхта з цінностями гонору, свободи. Мало хто сьогодні читає твори М. Чайковського, адже відомий він насамперед своєю неоднозначною, авантюрною долею. Тому важливим елементом його життєвої та літературної спадщини є авторські позасюжетні додатки до творів. Саме вони допомагають скласти цілісне уявлення про М. Чайковського – політика, солдата та майстра літературного слова.

Доповнення до прозових творів М. Чайковського потребують подальшого детального розгляду й певної популяризації. Зосібна, слід звернути увагу на малозрозумілі та часто просто проігноровані читачем частини книг, різноманітні форми авторських звертань і додатків.

Список використаної літератури

1. Sosnowska D. Ambiwalencje i sprzeczności: o dziwnych Kozakach w polskiej literaturze romantycznej / D. Sosnowska // Warszawskie Zesz. Ukrainozn / pod red. S. Kozaka. – 1994. – № 5. – S. 165–171.
2. Hertz P. Świat i dom : szkice i uwagi wybrane / P. Hertz. – Warszawa : PIW, 1977. – 346 s.
3. Czajkowski M. Powieści kozackie / M. Czajkowski. – Wyd. 2-gie, przejr. i popraw. – Lipsk : Druk. F. A. Brockhaus, 1863. – 328 s.
4. Czajkowski M. Owruczanin : powieść hist. z 1812 r. / M. Czajkowski. – Wyd. 2-gie, przejr. i popraw. – Lipsk : Druk. F. A. Brockhaus, 1863. – 332 s.
5. Czajkowski M. Hetman Ukrainy / M. Czajkowski. – Lipsk : Druk. F. A. Brockhaus, 1863. – 218 s.
6. Czajkowski M. Wernyhora wieszcz ukraiński : powieść hist. z roku 1768 / M. Czajkowski. – Lipsk : Druk. F. A. Brockhaus, 1868. – 446 s.
7. Czajkowski M. Kirdżali : powieść naddunajska / M. Czajkowski. – Wyd. 2-gie, przejr. i popraw. – Lipsk : Druk. F. A. Brockhaus, 1900. – 288 s.
8. Czajkowski M. Bośnia : [rękopis] / M. Czajkowski. – Warszawa : B-ka Un-tu Warszawskiego, 1872. – 180 kart. – Inw. № 197.
9. Czajkowski M. Kozaczyzna w Turcyi / M. Czajkowski. – Paryż : Druk Juliusza Marylskiego, 1857. – 392 s.
10. Czajkowski M. Nowe powiastki i gawędy / M. Czajkowski. – Petersburg : Druk C. Wienhöbera, 1852. – 176 s.